

ΤΑΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τα πρώτα διακόσια χρόνια είναι δύσκολα

Δύο αιώνες νευρικής κρίσης

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Εν αρχή ην το χάος.....	13
II. Όταν θυμώνουν οι πληγές	22
III. Ο θυμός είναι λέξη ελληνική.....	36
IV. Ο εμφύλιος θυμός.....	42
V. Μουσικό ιντερμέδιο	56
VI. Η διάπλαση των παιδών.....	62
VII. Το χάος της Παλιγγενεσίας.....	68
VIII. Αυτόχθονες και ετερόχθονες.....	73
IX. Πώς συνεννοείται η ασυνεννοσία;.....	90
X. Η ελληνική κωμωδία	93
XI. Ο ξεχασμένος Παπαρρηγόπουλος	98
XII. Νεανικός ή γεροντικός θυμός;.....	107
XIII. Όταν ο θυμός δεν ξεθυμαίνει.....	124
XIV. Το Σύνταγμα των Αγανακτισμένων	130
XV. Δύο αιώνες νευρικής κρίσης	140
XVI. Γιορτάζοντας την «εθνική ταυτότητα»	153
XVII. 1821-2021	164

Εν αρχή ην το χάος

Ξεσπκώθηκαν οι δυνάμεις της ζωής. Γίγαντες, τερατόμορφοι Εκατόγχειρες, Κύκλωπες, Τιτάνες και τα συμπαρομαρτούντα. Ο ωκεανός έβραζε από θυμό, η γη έτρεμε, δεν υπήρχε αύριο ούτε χθες.

Ο κόσμος των Ελλήνων γεννήθηκε απ' αυτό το χάος, μαζί με το έρεβος και τη μαύρη νύχτα. Δεν τον δημιούργησαν οι θεοί του, σαν τον κόσμο της Βίβλου. Βγήκαν κι αυτοί μέσ' απ' το χάος, παιδιά της αγριότητας του Κρόνου, του αίματος και της σφαγής. Κέρδισαν τον πόλεμο, έδεσαν και φυλάκισαν τους Γίγαντες και τους Τιτάνες. Είχαν ανθρώπινη μορφή. Επέβαλαν δικαιοσύνη.

Το χάος έγινε κόσμος, έτοιμος να υποδεχθεί τον άνθρωπο, γυμνό και ανυπόδητο ζητιάνο της ζωής, όπως εμφανίζεται ο Οδυσσέας στη Ναυσικά στο ακρογιάλι των Φαιάκων.

Ο Αναξαγόρας προσφέρει μια ορθολογικότερη ερμηνεία της γέννησης του κόσμου: «Πάντα χρήματα ην ομού· είτα νους ελθών αυτά διεκόσμησεν». Ο

Πρωταγώρας βαφτίζει τον άνθρωπο παιδί του πεπρωμένου, της αόρατης γεωμετρίας του χρόνου. Οι θεοί ανέλαβαν να τον εξοπλίσουν για να μην αφανισθεί. Το επιβάλλει η δικαιοσύνη: Ό,τι γεννάει το πεπρωμένο πρέπει να ζήσει. Εκδοχή που τη μεταφέρει ο Πλάτων με την υπέροχη πρόζα του.

Τίποτε δεν γεννιέται από το τίποτε. Και τίποτε δεν γυρνάει στο τίποτε. Οι δυνάμεις του γενεσιουργού χάους πητήθηκαν, όμως εξακολουθούν να βυσοδομούν στα θεμέλια της ζωής, όπως ο φυλακισμένος Εγκέλαδος στην Αίτνα. Ο άνθρωπος έφτιαξε νόμους για να δώσει μορφή στο χάος της δικής του ύπαρξης, αποδέχθηκε τη δύναμη της αιδούς, όμως το πεπρωμένο που τον γέννησε, για να τον κρατήσει σε εγρήγορση, του υπενθυμίζει κάθε τόσο πως οι δυνάμεις του χάους στο υπόστρωμα της ύπαρξής του είναι ακόμη ζωντανές. Χάρη σ' αυτές γεννήθηκε, και όσο καταναλώνει το μερίδιο της ζωής που του αντιστοιχεί είναι καταδικασμένος να τις αντιμετωπίζει.

«Τον θυμωμένο Ποσειδώνα μη φοβάσαι» παροτρύνει ο Καβάφης το αινιγματικό δεύτερο πρόσωπο της «Ιθάκης» του. Η ποίηση δεν κάνει άλλη δουλειά. Μας το θυμίζουν οι τραγικοί. Μας το θυμίζει ο Όμηρος.

«Μήνιν άειδε, θεά, Πηληιάδεω Αχιλλός». Στο σχολείο οι δάσκαλοί μας μας υποχρέωναν να απο-

στηθίσουμε τους πέντε πρώτους στίχους της *Ιλιάδας*. Μας μάθαιναν πως η *Ιλιάς* είναι η ιστορία του Τρωικού Πολέμου, μας μιλούσαν για τον ηρωισμό του Αχιλλέα και του Έκτορα, για τον καημό της Ανδρομάχης, για την πίστη στους θεούς. Πόσες φορές ακούσαμε εκείνο το «εις οiwνός άριστος, αμύνεσθαι περί πάτρης». Εκείνο όμως που δεν μας μάθαιναν είναι πως η *Ιλιάς*, το πρώτο μεγάλο ποίημα του πολιτισμού μας, είναι ένας ύμνος στην οργή. «Τον άγριο θυμό, θεά, τραγούδησε του Αχιλλέα» – έτσι ξεκινάει η μετάφραση του Μαρωνίτη.

Η μήνις, η οργή, ο θυμός. Ρωγμή που προκαλεί στην επιφάνεια του ανθρώπινου σύμπαντος το υπόβαθρο του χάους. Απειλεί τους αρμούς της μορφής του, απειλεί τα όριά του.

Εν αρχή ην το χάος.

Τον δέκατο ένατο αιώνα ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος γράφει την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, επικό αφήγημα, ο θρύλος των δικών μας αιώνων, που ξεκινά από την πιο βαθιά αρχαιότητα και τη μυθολογική παράδοση για να καταλήξει στην Επανάσταση. Παραθέτω την αρχική του παράγραφο (τόμος Α΄, κεφάλαιο Α΄):

Αι δημώδεις του έθνους παραδόσεις ήρχιζον από αφελών τινων κοσμογονικών δοξασιών· και έλεγον ότι πρώτον υπήρξε Χάος, έπειτα δε η ευρύτερος Γαία και τα σκοτεινά Τάρταρα, επί των οποίων σπνρίζεται η Γη. Εκ του Χάους εγεννήθησαν το Έρεβος και η μέλαινα Νυξ, εκ δε της Νυκτός και του Ερέβους, ο Αιθήρ και η Ημέρα. Η Γη πάλιν εγέννησε κατ' αρχάς τον ίσον εαυτή αστερόεντα Ουρανόν, και έπειτα τα Όρη και τον Πόντον [...].

Η ιστορική αφήγηση του Παπαρρηγόπουλου οργάνωσε τη συλλογική αυτοσυνειδησία του Νέου Ελληνισμού. Λειτουργησε ως δραστική ουσία της ταυτότητάς του, τόσο καταλυτική, ώστε να αφήσει το αποτύπωμά της και στο ασυνείδητο. Ακόμα και σήμερα στη Μέση Εκπαίδευση, κι ας έχει ξεχασθεί ο δημιουργός της, διδάσκεται η Ιστορία ακολουθώντας τους κανόνες της δικής του αρχιτεκτονικής: Αρχαία, Βυζαντινή και Νεότερη. Μια αδιάλειπτη συνέχεια που διατρέχει τους αιώνες. Έχει σημασία, νομίζω, ότι ο ιστορικός του δέκατου ένατου αιώνα βρίσκει την άκρη του νήματος που θα ξετυλίξει την αφήγησή του στο γενεσιουργό χάος.

Η ομηρική μάχη είναι η αποτύπωση του γενεσιουργού χάους στο ανθρώπινο σύμπαν. Ήρωες που δεν πιάνονται στο τρέξιμο, άλλοι πελώριοι σαν γίγαντες, άγριοι και διψασμένοι για αίμα σαν λιοντάρια –«ο λης» πρωταγωνιστεί σε πολλές μεταφορές του Ομήρου–, άλλος ανίκητος στο δόρυ, ο Διομήδης είναι πρωταθλητής στην τοξοβολία, άλλος εμφανίζεται στο άρμα του –πάντα καλοφτιαγμένο–, άλλος είναι πανούργος. Όλα τα χτυπήματα επιτρέπονται, ακόμα και όσα είναι κάτω από τη ζώνη. Στα μαλακά της κοιλιάς που δεν τα προστατεύει ο θώρακας το ξίφος βυθίζεται εύκολα. Ακόμα και αγκωνάρια πετάνε ο ένας στον άλλον. Γροθιές, κλοτσιές, τσακισμένα κόκαλα, χυμένα μυαλά, άφθονο μαύρο αίμα και πολλές φωνές. Ο Αχιλλέας αναγγέλλει την απόφασή του να επιστρέψει στον πόλεμο με μια βροντερή κραυγή, που φέρνει ρίγη στους Τρώες.

Τους βοηθάει το να βρίζουν ο ένας τον άλλον πριν αρχίσουν να παλεύουν, να προκαλούν ο ένας τον άλλον με πολλά «Ξέρεις ποιος είμαι εγώ;», σαν να μην τους φτάνει πως ανήκουν σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, αλλά πρέπει να θυμώσουν κιόλας για να αποδώσουν. Εννοείται πως για να προκαλέσουν βάζουν και τον απαραίτητο στόμφο (πεπνυμένοι γαρ). Δεν πολεμούν «για τις πατρίδες, και τα έθνη,

και τα σύνολα, κι άλλα παρόμοια, που δεν εμπνέουν», όπως λέει ο Εγγονόπουλος στον *Μπολιβάρ* του. Πολεμούν σαν να μην μπορούν να κάνουν διαφορετικά, όχι επειδή τους ανάγκασε κάποια εξουσία, το συμφέρον ή η μεγάλη ιδέα. Πολεμούν γιατί είναι η μοίρα τους να πολεμήσουν. Κι επειδή είναι ευγενείς και ξέρουν να τη σέβονται τη μοίρα τους, τη μεταφράζουν σε επιθυμία, σε βούληση, σε ορμή, σε θυμό – με την ομηρική του σημασία. «Μάρνανται», θέλουν να ορμήσουν στη μάχη.

Δεν διακρίνονται για την ψυχραιμία τους. Κι ο καθένας απ' αυτούς έχει τον δικό του λόγο να είναι θυμωμένος. «Έχουν πολύ θυμό μέσα τους», όπως έλεγαν για τους κουκουλοφόρους το 2008 στην Αθήνα. Η ομηρική μάχη μοιάζει περισσότερο με πόλεμο συμμοριών για τον έλεγχο της συνοικίας και λιγότερο με πόλεμο οργανωμένων πολιτικών δυνάμεων έτσι όπως τον αντιλαμβανόμαστε. Ή έτσι όπως τον αντιλαμβάνονται και ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης.

Συμμορίες που πολεμούν μεταξύ τους, αλλά τι συμμορίες! Όλοι τους βασιλιάδες σε πατρίδες πλούσιες σε αγαθά, γεμάτες βοσκοτόπια, με λαούς που τους λατρεύουν σαν θεούς. Πολλοί απ' αυτούς κατάνονται από θεούς, άλλοι από επιμειξίες θνητών και αθανάτων, ημίαιμοι ενδεχομένως, αλλά πάντως

ήρωες. Κι όπως λέει ο Άουερμπαχ στο *Μίμησις*, όσο χαμηλά κι αν πέσουν, σε αντίθεση με τους ήρωες της Βίβλου, ποτέ τους δεν ξεπέφτουν. Ο Οδυσσέας όταν επιστρέφει στην Ιθάκη παριστάνει τον ζητιάνο, αλλά παραμένει βασιλιάς. Όλοι οι χαρακτήρες του ομηρικού σύμπαντος είναι ήρωες. Τους συνοδεύει ο προσδιορισμός «δίος», θεϊκός, ή «όρχαμος ανδρών», αρχηγός. Ακόμα και τον Εύμαιο τον χοιροβοσκό ο ποιητής της *Οδύσσειας* τον αποκαλεί «δίο» και «όρχαμο ανδρών».

Χάρη στην ποίηση ο ήρωας ξεπερνά τους κλειστοφοβικούς περιορισμούς της συνοικίας του, της πόλης του. Συναντά τους υπόλοιπους που είναι σαν κι αυτόν. Είναι η πρώτη αντίληψη περί οικουμενικού. Ο ήρωας διεκδικεί τη μοίρα του, το μερίδιο που του αντιστοιχεί από το «Όλον», όπως επισημαίνει η Ραχήλ Βεσφαλώφ στο *Περί Ιλιάδος*. Παλεύει να το σφραγίσει με τη δόξα (το «κύδος») που θα σημαδέψει τον τάφο του, το «σήμα» του περάσματος από τον κόσμο. Γι' αυτό προτιμά να πολεμάει μόνος, να ξεχωρίζει από το πλήθος των συναγωνιστών του. Θέλει να πάρει πλούσια λάφυρα, όμως κι ο πλούτος τους στη δόξα του αθροίζεται. Είναι εντυπωσιακό πώς και στα δύο ποιήματα όλα τελειώνουν ή με τον θάνατο ή με ένα πλούσιο δείπνο.

Ο Αχιλλέας πολεμάει επειδή ξέρει πως η μοίρα του είναι να σκοτωθεί κάτω απ' τα τείχη της Τροίας και να μην ξαναδεί την πατρίδα του. Ο Έκτωρ πολεμάει επειδή ξέρει πως η δική του πατρίδα είναι χαμένη. Αυτός θα πει: «Εις οiwνός άριστος, αμύνεσθαι περί πάτρης». Ο Αγαμέμνων πολεμάει για να αποδείξει πως η μοίρα του του ανέθεσε τον ρόλο του πολέμαρχου. Κι όλοι μαζί πολεμούν για την Ελένη, «το αδειανό πουκάμισο» του Σεφέρη. «Κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τους γενναίους που σκοτώνονται για τέτοια ομορφιά» σχολιάζουν οι γέροντες της Τροίας καθώς βλέπουν την Ελένη να ανεβαίνει στα τείχη. Σαν γέροντες στο καφενείο που βλέπουν την ωραία της συνοικίας και καταλαβαίνουν τα εγγόνια τους που σφάζονται για τα μάτια της.

Στην *Οδύσσεια*, στη λραψωδία, τη Νέκυια, εμφανίζεται το σπέρμα της ταύτισης της οργής με την ψυχή. Στον Άδη οι ψυχές διατηρούν την ανθρώπινη μορφή τους, όμως τις έχει εγκαταλείψει η βούλησή τους. Η σκιά δεν έχει βούληση. Είναι το απομεινάρι του σώματος που εγκατέλειψε. Απ' τον θυμό που πήρε ο θάνατος έμεινε μόνον το κατακάθι του, η οργή. Ο Αγαμέμνων είναι ακόμη οργισμένος με την Κλυταιμνήστρα και προειδοποιεί τον Οδυσσέα ότι όταν επιστρέψει στην Ιθάκη πρέπει να φυλάγεται

από την Πηνελόπη. Καλή και άξια, όμως είναι γυναίκα, άρα δόλια εξ ορισμού. Την καθαρότερη όμως, και λιγότερο σεξιστική, εκδοχή της οργής ως υπολείμματος του θυμού που αντέχει ακόμα κι όταν όλα τα άλλα χαρακτηριστικά του έχουν χαθεί τη δίνει ο Αίας. Ο ήρωας δεν ξεχνάει ότι ατιμάσθηκε, παραφρόνησε και αυτοκτόνησε επειδή οι συμπολεμιστές του πρόσφεραν τα όπλα του Αχιλλέα στον Οδυσσέα και όχι στον ίδιο, που στο κάτω κάτω είχε κρατήσει το στρατόπεδο των Αχαιών όσο ο Αχιλλέας απεργούσε.

«Αίαν, παι Τελαμώνος αμύμονος, ουκ άρ' έμελλες / ουδέ θανών λήσεσθαι εμοί χόλου είνεκα τευχέων / ουλομένων;» (λ 553-555), «δάμασον δε μένος και αγήνορα θυμόν» (λ 562).

Και, όπως λέει ο ποιητής της *Οδύσσειας*, ο Αίας δεν απάντησε στον Οδυσσέα και έφυγε με τις άλλες ψυχές στο έρεβος των νεκρών. Αδικημένος, άρα εσαεί οργισμένος. Πόση συγγένεια έχει ο Αίας με τον νεοελληνικό θυμό, που διεκδικεί το δικό του «εσαεί» με την οργή του;

Στη σκιά των ιστορικών γεγονότων που σημάδεψαν την ιστορία αυτών των «πρώτων» διακοσίων ετών, στο υπόβαθρο της ελληνικής κοινωνίας, το ρεύμα του θυμού δεν έπαψε ποτέ να παρασύρει με την ορμή του τη συλλογική μας συμπεριφορά.

Πώς επηρέασε τις εμφύλιες συγκρούσεις που ξεκίνησαν από την εμβρυακή κιόλας ηλικία του νεοελληνικού κράτους; Πώς λειτούργησε ως κινητήρια δύναμη της Μεγάλης Ιδέας που αποδείχθηκε αυτοκτονική; Πώς οι «θυμωμένες πληγές» του Μακρυγιάννη έγιναν ο συναισθηματικός οδηγός της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας; Και πώς ο «θυμός», που σήμαινε ψυχή στον Όμηρο, έφτασε να σημαίνει για τους Νεοέλληνες οργή και να θεωρείται ως πιστοποιητικό γνησιότητας της εθνικής μας ταυτότητας, ταυτίζοντας υποσυνείδητα την ψυχή μας με την οργή;

Ο Τάκης Θεοδωρόπουλος στο σύντομο αυτό κείμενο συνθέτει το ψυχογράφημα των δύο πρώτων αιώνων της ιστορίας του νεοελληνικού κράτους. Ένα κράτος που παλεύει να βρει τα όρια ενός οργισμένου Έθνους.

ISBN: 978-618-03-2423-5

9 786180 324235

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82423